

MÁRKUS BÉLA

„csak azért sem szárnyaszegettek”

Jankovics Marcell kiadatlan emlékirata (1938–1945)

2. rész

(A háború: szövetségünk a német) A háború mint eszmék, világnézetek értelmetlen harca, mint pusztítás, rombolás riasztja, amikor Északon, francia földön már dül – mint írja – a háború „gonosz himlő járványa”, amely a hazáját és Itáliát még „nem fertőzte meg”. 1940 áprilisában, tehát mindössze két hónappal az olaszok hadba lépése előtt utazik Itáliába, amelyért aggodíks „mint élete egyik legszebb »hozzátartozójáért«”. Ismerős helyre megy, egy elhunyt angol lordnak a francia határhoz közeli csodakertjébe, ahol a szorgos asszonyok a hír hallatán, hogy Rouent bombázzák, arra gondolhatnak, amire ő: a lord unokái repülőtisztek, hátha ők kapnak majd parancsot bombázni nagyapjuk kertjét. Útja során olasz katonák százai özönlenek szembe, csendben, némán. „Baljóslatú az a háború, mely dal nélkül kezdődik” – jegyzi fel (1940. Előszó a háborúhoz). „Tengeren túlról jönnek a bogarak, és elpusztítják rózsáinkat. Itália minden szépségét...” – burkolja metaforába tán az ellenség szította indulatát, ellenszenvét egy kéréslegény valahol San Remo és Menton között (1940. Addio!). Már a háború vége felé, 1944 júniusában, kivételesen a napot is jelölve (26-a) egy Pozsony vármegyei kis faluban, a csallóközi Borsán, ahová családostól a lánya és fia menekült, mert ő „magyar földön” mindenkit és mindent rettenetesen féltett, jegyzi fel élményeit. Az örömteliket, a játékot az unokákkal. És a nyomasztókat, a rettenetesekeket: „ezüst gömbök”, repülők számolatlanul fölöttük. S tudja, mindegyikben ülnek fiatal férfiak, talán Kalifornia vagy Chicago felhőkarcolóiból, Nem York néger Harlem negyedéből – gondolja, úgy véelve, „Nekik közömbösek bazilikák kupolái és gót tornyok faragványai [...] Közömbös nekik minden, emlék, nagyság, szépség, mit Európa »isteni szikrája«, nemzetek génusza teremtett, mert őket egyedül a pénz, a háború pénze nevelte.” Legfőbb számára a repülők küldte üzenet: „Kis paraszt, nagy paraszt, / Az idén nem aratsz”. Ezek a földtől elszakadt emberek nem ismerik – panaszoja – azt „az istenadta szerelmetes közöséget, mely bennünket a magyar földhöz, a magyar határhoz köt”. A röplapok, cédulák és egy német újság a nyomasztó helyzetet oldó szellemes poént fogalmaztatja meg vele: az unokájának mondja, jegyezze meg, ezeknek a lapoknak „a felhők fölött van a kiadóhivataluk, de talán a pokolban van a szerkesztőségük” (1944. A furcsa hírlap).

Szembetűnő, hogy nem tesz különbséget az amerikai és a német propaganda között, s nem nevezi meg, nem beszél sem a szövetséges, sem tengelyhatalmakról, mint ahogy antiszisztaokról és fasisztákról, kommunistákról sem. Hogy igazságos-e a háború vagy sem, szintén nem latolgatja. Ami mindennél szembetűnőbb, az a németek megítélése. Erre először 1944. március 19-e szolgálat szomorú alkalmat, az 1944. Fekete vasárnap ennek a napnak a kommentárokkal kísért krónikája. Kezdve azzal, hogy a kormány másnap akart megemlékezni a Kerepesi temetőben az ötven éve meghalt Kossuth Lajosról, Jankovicsék viszont, az egykori Függetlenségi és 48-as Párt tagjai, aznap koszorúzták volna meg a sírt. Mindkét szándék teljesülését keresztülhúzta a tény: a németek megszállták Magyarországot. Az elbeszélő a döbbenet hangján szólal meg, ítélezése határozott. „Az úgynevezett baráti nemzet, úgynevezett megvédésünk jogcíme alatt megszállt, hogy elvegye utolsó falatunkat, kihordja, amink még van, hogy rabszolgaként dolgoztasson, és végül reánk zúdítson minden haragot, melyet az egész világ kegyetlen ridegségével és más népek meg nem értésével kiváltott” – jövendőli keserű gúnyal. Beteljesül, amit még hozzátesz: a megszállás azt jelenti, hogy „elhurcolás, kivégzés, lelövés fenyeget mindenkit, aki másképp mer gondolkoz-

ni, mint ezt a nekünk idegen eszmegyártók megírják”. Mindez annál fájdalmasabb és szörnyűbb, mert abban az országban történik a háború végén, amely a háború elején „békekességről álmított, semlegességért epedett és történelmi becsületessége hirdetéséből élt”; március 19-én lett ebből a „boldogtalan országból harctér”. Megszálló hadak, megszállók, idegen katonák, „ezek jöttek, hogy megszállják hazámat. Megszállják!” – ismétli kétségbeesetten. Megkezdődött „a bibliai sáskajárás”, rémlik fel benne Mózes Második Könyvének látomása, aztán Szirmay István végrendeletét idézi. A kuruc kor ismert személyisége meghagyta utódainak, a család egyik tagját mindig Tamásnak kereszteljük, hogy ne higgyen a németnek, egyet pedig Jóbna, hogy „el tudja viselni a csapásokat, melyeket a német a magyarra mért”. A következő fejezet, *Az 1944. Karácsonyeste 1944-ben az éjjel-nappal „menetrendszerűen” jövő orosz repülőgépekről számol be, s arról a hírről, hogy az orosz hadi erők már körülrárták Budapestet. Körülrárták, de a „nagy német teherkocsik még egyre dübörögnek”. Viszik Németországba a lisztet, az Alföld levágott gulyáit, egyes lakások bútorait és műtárgyait, az orvosi műszereket. A Don és a Volga partján is úgy viselkedtek, mint a „hatalmában önző és gőgös állítólagos jó barát, a rabszolgatartó szövetséges” – céloz a doni katasztrófára. Anélkül, hogy a hatalmas emberveszteségünkről s egyáltalán, a hadba lépésünkről, az 1941 végére a szövetséges hatalmak közül kettővel, Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal kialakult hadiállapotról szólt volna. A középpontba a fővárost állítja. Mindennél rettenetesebbnek tartja, hogy a haditerv szerint Budát „úgy kell megvédeni, mint egész Európát” – „Pusztuljon bele a megvédebe!” S mi, magyarok? Az egyik törvényhozó nyilatkozata: „legyen Buda Sztálingrad, de ellenállunk”. Mintha a végzet sújtaná, el kell pusztulnia Európa egyik leggyönyörűbb városának – kérdő helyett állító a mondat, s a következők is a nemzet elsorvaszásáról, a nemzetárulókról, kik hogy „nevüket megörökítsék, fölgyújtották a legszebb templomunkat, a hazát”. A görögök közt csak egy ily gyújtogató akadt, Herostratus – szól az önemésztő bíráló, utalva arra a gonosztevőre, aki i. e. 356-ban, épp Nagy Sándor születésének éjjelén felgyújtotta Artemisz istennő epheszoszi templomát, hogy ismertté, halhatatlanná tegye a saját nevét. A jegyzetelő Budapest ostromát újabb történelmi párhuzamba állítva hangoztatja, az SS úgy védi a fővárost, hogy „minél tökéletesebb Pompejít adhasson át a kiszipolyozott, megfogyatkozott magyarságnak, mely még hálálkodjék is ezért a nagy barátságért. Az SS hazai csatlósai pedig pazarolják a magyar vért, mintha Volgányi tömegben forrna ereinkben.” A főváros „megvédésének” rémdrámába illő eseteit ecseteli. A magas házak tetejére szerelt tarackok, aknavetők, légelhárító ágyúk az orosz belövéseknek pontosan kijelölt célpontjai voltak. A „legcudarabb harcba” vetik be az ifjúságot, a serdületleneket, és miközben egyre ígérnek az ellenséget megfagyasztó „csodafegyvert”, „rabolnak és ölnek”. Istállónak használják a bankot, a gyógyszerárat, a híres cukrászdát, hogy a lovak rágsálhassák az antik bútorok puha fáját, fotelek huzatait, de nem kímélik a templom szentélyét sem, ahová autóikkal is berobognak. S „míg Buda népe vértanúságot szenved”, a különböző „vérségű kormány Sopron-Kőhida fegyházában akasztja” az útjában álló magyar férfiakat. A főváros mintha kettészakadt volna: „Pesten van minden, ami az élet folytatásához kell”, ám nincs híd. „Legjobban megrikattuk a szépséges Lánc-hidat”, amelyet 1849-ben a Budát védő osztrák tábornok és német ezredese nem tudtak felrobbantani. Most „a fagyos Duna jégtáblái közé roskadott”. Mások a „német gránátosok kíméletlenségéből szintén halálosan sebesült és ártatlan magyaroknak százait” Dunába temető Margit hidat siratták. És a többi, az 1945 januárjában levegőbe röpítettek: Erzsébet, Horthy Miklós (Petőfi), Ferenc József (Szabadság) hidat. Az orosz haderő hiába adott át ultimátumot a német-nyilas városparancsnokságnak „a megadás kérésében”, hogy vessenek véget a harcnak (1945. *Grand Guignol...* – a név a Párizs erős idegzetű nézőinek „hátborzongató élményeket” kínáló „nagy bábszínház” neve). Az 1945. *A hídavatás balladája* címében Arany János művét idézve kérdezi, kinek hozott eredményt vagy enyhülést a hidak fölrobbantása, mikor „matematikai bölcsességgel előre látható vége” volt a „herostratosi tettet” elkövetők uralmának. Több volt ez gonoszságnál, örültség*

volt – Shakespeare egy sora jut eszébe a *Hamlet*ből. Ennél egyenesebben, kíméletlenebbül, ugyanakkor önkínzóan nemigen beszélt más író németek és magyarok, a két „szövetséges” háborús szerepéről.

(*Buda ostroma, a megszálló szovjet csapatok*) Más képet rajzol, noha nem nevezi felszabadítónak őket, a szovjet katonákról. Először az 1944. *Kik győznek a végén? III. A névtelen virágos sírja* hoz szóba egy orosz katonát, aki Borsa temetőjében nyugszik. Egy falubeli öreg beszéli el, hogy a katona hadifogolyként dolgozott az egyik birtokon „a régi, a röndösebb világháború alatt, mikor derék katonaemberek marakodtak egymással, nem pedig meghatalmazott gépek”, s a háború után is ott maradt. „Néha titokban könnyezett. Hazasírt szíve” – magyarázza rokonszenvét, együttérzését kinyilvánítva a régi ismerős. A „szülőföldjét megríkatta – a hazát itt szerette”, ezért gondolhatják, díszíthetik a sírját. A történet végén a líraian emelkedett hang tudósítóián tárgyilagossá lesz, nehéz feladattá téve az értelmezést. „Ebben az órában – számol be a naplóíró a temetőből történt hazatéréséről – az ojtói, a duklai, a gyimesi szorosokon át özönlék a tovarisok sok-sok ezren. Itt meg az orosz bácsi sírján nem fogynak az őszi virágok, mert úgy dolgozott, mint a magyar.” Legközelebbi jegyzete 1944. karácsonyesti, a menetrendszerűen érkező orosz repülőgépekről, „nem kell valahonnan az oroszországi hősivatagról fölszállniuk”, hisz a Dunán innen minden repülőtér Malinovszkij és Tolbuhin tábornagyok kezén van, és híre jár, a hadi erők már egész Budapestet körülzárták. Itt pedig kamasz „lerongyult” gyerekek igazoltatják azokat a „vitézi katonákat”, akik a Don és a Volga partjain „végigkínlódták a hatalmas óriással szemben a tehetetlen erőmegfeszítéseket”. Mintegy ellenpontozásként egy tizennégytizenöt éves orosz katonával mint az „ellenséggel” való első találkozást jeleníti meg: a házuk udvarában meghúzódott „szomorú magyar katonáktól” – beszédes gesztus –: nem el-, hanem – „átveszi” a töltött pisztolyukat, kilövi a golyókat, hogy „senkinek baja ne essék” (1945. *Grand Guignol...*). Az 1945. *Ismeretlen hely, ismeretlen idők, ismeretlen emberek* már az ágyúk „elnémulása” után, „a februári napfénybe” kilépve, azaz Budapest ostromának vége után íródott. A földig omlott házakat, a kiszakított otthonokat látva Pompejire és Herculaneumra gondol, ifjabb Pliniusra, a Vezúv kitörését megörökítő íróra. A pusztulás képeivel szembeállítja a „két gyönyörű pejjele” robotgó vidéki hintó látványát, ahogy az ukrán kocsis tartja a gyeplőt, aztán a „szép orosz paripán” vágatót kozák tisztet. „Mozgó festmény. Ember és állat tökéletes harmóniája” – nyugtázza le a pillanatot. Közben az „órákat cserélő” – zabrálás szóba nem kerül – katonákra tereledik a figyelme, akik egy-egy óráért lisztet vagy pár kanál zsírt adnak. És ismét a művészet percei: „hadnagy kisasszonyok” mélabús Volga menti dalokat „búgnak” a tatárképű katona harmonikájához. „Ez a kép sem Buda” – mint aki csillapítani akarná a csodálkozását, elárulja, Zilahy Lajos regényét olvassa a két fogolyról, „és elhítem magammal, hogy Toboleszkben vagyok”. A káprázat tovább tart, amikor egy templom bezúzott ablakán keresztül „csodaszép éneket”, „bánatos, régies, áhítatos” énekszót hall. „Félrevezetett, kinullázott, árván hagyott hívők éneke, tele régi századok misztikus bánat-nemzetével” – hogy kik vannak benn, abból derül ki, hogy az ajtóban őrt álló fiatal orosz katona pálcára szerelt vörös zászlajával igazoltatná őt, a „papát”, aztán egy kutas háznál „parancsoló”, ám természetes hangján vizet kér a „mamától”.

A helyzetképek az otthonosság érzetét és hangulatát árasztják. A jegyzetelő szelíden ironizál ugyan egy pesti lap 1945. húsvéti számán, „duzzadhatna önérzetem”, írja, hogy „Szabadok vagyunk. Boldogok vagyunk”, a közállapotok „igazán dicsértessék”, a „közrend máris mintaszerű”, ám hogy mégsem ennyire „tisztá az ég”, Victor Hugo 1482. *Párizs meséiből* idéz. A fosztogatásokról, házak kirablásáról, szinte szégyellve, hogy összezavarja a húsvéti riportokat a csaknem ötszáz évvel korábbi regényes híradásokkal (1945. *Húsvéti tojás*). Mintegy tudósítói szerepet vállalva számol be arról a nyári napról, amikor először ment át a Margit hídnak nevezett cölöpépítményen. Libasorban menő, hátizsákban hagymát és burgonyát, kukoricadarát, napraforgóolajat cipelő, sütni, főzni tűzre való bútordarabokat hurcoló, „szegényes köntösű” emberekkel találkozik, tarka kast kínáló cigánnyal, mezítlábas, a fejtekercsén nagy véka

feketeszárú cseresznyét cipelő parasztasszonnyal. Egylovas taligák, ócska csézák, kézi kocsik menekülnek az orosz tiszteket szállító szép autó, a vörös csillagos óriás tehergépkocsik előtt – gyanítja, tudósok is „alig tudnák megfejteni, mi mindent hordanak a nagy motorok ide-oda”. Azt viszont tudja, szekerének kis lovai elé két másik lovat fogva mit visz a tömött zsákokban a „görnyedő öreg magyar”: lisztet visz. „Nekünk hozza? – költői a kérdés, a válasz pedig: – De-hogy – a megszálló csapatoknak.”

Itt érdemes és fontos egy kitérőt tenni. Hogy a szovjet hadsereget így nevezi, ebben társára talált Bibó Istvánban, akinek az első békeév legviharosabb vitáját keltő esszéje, *A magyar demokrácia válsága* (Valóság, 1945. okt.–dec.) a megszállókhoz való viszony válságának okait a hadsereg jellegzetes voltában látta. Abban, hogy nem bevonuló, hanem totális háborúban harcoló volt, olyan néphadsereg, amelynek harcosai (otthon) átérték és átérték az ellenség fenyegetését, lendületük, elszántságuk az önvédelem és elégtételszerzés személyes élményeiből táplálkozott. A katonák harci kondíciója itt szigorúan fölébe helyeződött „a lakosság életmegnyilvánulásainak”, ha viszont ereje és biztonságérzete megengedte, a sereg „nagylelkű volt”. A megszálló hadsereg és a magyar lakosság viszonya – írja Bibó – egyrészt súlyos előzményekkel terhelt, a „rémhírpropaganda” hatására is, másrészt viszont az orosz és a magyar nép karakterének az első világháborúban megmutatkozó közelsége „ma is sok apró jelben megnyilvánul”. Ekképp fogható fel a Buda „megnyugtató” falusias csöndjét felverő „vészjósló szavaló kórus: Patrouille, kérünk, Patrouille, kérünk!” – azaz, segélykiáltás, franciául, az orosz őrzárhoz, mert valaki „otthonába” betörték valakik, „talán szökött katonák”. Találó címe van a *Száz percből* ennek az „egynek”: *1945. Mese az otthonról*. Egy, az agitációs szólamoktól tartózkodó pacifista modorában adja elő, hogy tündérország volt az otthona, ám amióta reá szakadtak „a világháború céljainak megvalósulásai, és reggeltől estig, estétől reggelig a megvalósulások” boldogították, habár sohase kérte vagy kereste ezt a boldogulást, „vége van az otthon tündérmeséjének”. S itt újfent a „megszálló katonaságot” hozza szóba, mielőtt hangulatképben jelenítené meg a pitymallatkor a levegőben lógó udvari folyosón kukorékoló kakast, aztán egy másikat, majd a versenyükbe „beleszóló” csecsemőt – kialvatlanul bár, de megbékél a falusi kakasszóval és az apróság szopránjával. De az udvaron kezdődő favágással, fűrészeléssel, zömök zongorálábak, parasztszekerek küllői, festményrámák hasogatásával, aprításával is. Mi több, „szó nélkül” belátta azt is, át kellett esnie, esniük azokon az élményeken is, amelyek egyike „sem egyezett a régi otthon fogalmával”. Át azon, hogy az ostrom alatt hatodmagával lakott a legszűkebb szobájukban. Hogy magyar katonák után oroszok költöztek be hozzájuk, egy tábornok díszőrségével, konyhájukban ezredszakács habarta már éjfél után a tortákat, tornyozta a piláfot, reggel „udvarias határozottsággal” tessékelték ki a családot az ablaktalan lakrészükből, mert reggel héttől délután két óráig ötös sorozatokban érkezett hozzájuk a tisztikar. „Egymást követték a zömök moszkoviták, öles ukránok és délceg beloruszok, iszlámhitű tatárok és törökök, örmények és a Kaukázus völgyeinek sokféle törzsei.” Tavasszal egy orosz tábori csendőr „parancsoló szóval” tudatta, két közlegény náluk fog aludni, az ellenvetésre, hogy rendelet tiltja a szállásadást, igazat adott neki, mondván, tiltakozását továbbítja, s a parancsnokságon majd tán „egy-két hónap múlva eldöntik, hogy ma elaludhat-e” ott „a két közvitéz”. Akikkel leült beszélgetni, az ukrán népviseletbe öltözött, jó régen Jaltáról hozott teababa megnyerte jóindulatukat, az odesszai, aki jövetelükkor géppisztolyával hadonászott, lecsendesedve okosan szólt „a világ rossz politikájáról”. Nyugodtan aludtak, a házigazda nem. „Ők otthon érezték magukat. Én nem. Pedig rendes emberek voltak.” Távozásukat követően egy jelenetet játszik el: mint aki fél, odalopózik könyvtárához, persze, nem magát, hanem a könyveit félti, hogy talán „éppen e pillanatban ítélik zúzógépre vagy máglyára” valamelyiket. Talán egy név, talán egy arckép miatt, írja, mert aggódva követi „a hivatalos parancsokat”. Nem teszi hozzá, hogy arra a rendeletre céloz (530/1945. M. E. sz.) amelyet az Ideiglenes Nemzeti Kormány hozott, feltehetően a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására, s amelyet a Politikai Rendészeti Osztály hajtattatott végre, a Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottság listája

nyomán. A jelenkori döntést, kommentár nélkül, történelmi távlatba helyezi: valamikor tűzre vetették Boccaccio, Savonarola és Galileo írásait.

(*A béke szégyenpíriai és apró eseményei*) Az ostrom napjainak és a béke első hónapjainak felidézése után a megszálló hadseregről már nem budapesti jelenléte miatt esik szó. Az 1945. *Karácsonyi levelek nyáron* a kései postai kézbesítés okán abba az „orgonavirágos faluba”, Borsába visz vissza, ahol a lánya a kis unokákkal a háborút átvészelte. A „kedves udvarház” azonban orosz sebesültek hadikórháza lett. Részvétellel írja: „A gyermekek mosolyát fölváltotta a mérhetetlen távoból odavetődött, a szenvedő idegen harcosok sóhajtása.” „Lesz közöttük – folytatja –, aki talán az Ural mögül jött odáig meghalni, hogy oda temessék az 1919-ben ott maradt névtelen orosz sírja mellé.” Ez a gyászos hangulat panaszoltatja el, hogy a „színmagyar kis faluban most újra elnémul a magyar szó, a magyar dal és a magyar jaj. Visszatért Trianon minden kísértése” – ismét kerüli a dokumentálás lehetőségét, holott megnevezhetné, hogy az az 1945. április 5-én Kassán közzétett csehszlovák kormányprogram tiltotta meg a magyar nyelv hivatalos használatát, amely a magyarokat és a németeket háborús bűnösöknek nyilvánította, megfosztva őket csehszlovák állampolgárságuktól, vagyonukat lefoglalva. A jegyzet a máig vissza nem vont Beneš-dekrétumokra nem tér tehát ki, helyette egy névtelen nyilatkozatával riaszt, miszerint „kitakarítják” a magyarokat onnan, ahol ezer éve éltek. Ugyanennek a kisemmizettségnek, „földönfutóvá” válásnak a története fogalmazódik meg *A karszalag* című párbeszédese jelenetben, ahol egy házaspár, az író régi ismerősei „lehorgasztott fejjel”, „lesütött szemmel” mondják el, miért viselnek csehszlovák karszalagot. Önmagában a viselése megszokottnak tartható, „sok ezer ember karján” látható. Van román és francia meg svéd nemzeti színű, s van vörös-fehér-zöld, oroszul ráírva, a város melyik üzemében dolgozik a hordója. Az ismerősöknek föl kellett tenniük a karszalagot, hogy visszamehessenek a csallóközi falujukba, ahol a férfi anyja él, különben elvesztenék a házukat, a földjüket, koldusok lennének. Pár hét múlva újra találkoznak, a férfi nem nyújt kezét, „ridegen motyogja”, kis földjét, kis házukat elvették, őket kiutasították. Anyja beteg lett, kegyelemből maradhatott a „házacskában”, a „jólétkű csendő” megnyugtatta, nem utazhat, „a vagon tetejére ilyen öreg asszony úgysem mászhatik”. „Nem vigasztalás, hogy leszünk így magyarok, több százezren... – panaszolja az ismerős, az író véleményét képviselve. – Nem vigasztalás, hanem több százezres fájdalom.” A történet végének, ahogy elmerülnek a küszködők között, „hogyan nyomot és emléket se hagyjanak”, szikár szerzői konklúziója: „Ez a magyar revízió története.”

A történet folytatása: Jankovics Marcell levelet kap Pozsonyból, névtelenségben hagyott küldője madárnyelven közli: „E. J. és még három magyar »utazik«”, „már utaznak kelet felé, ahhoz a határhoz, amelyhez Kőrösi Csoma Sándor közel járt valamikor...” A címzett megfejti: „Szi-bériába száműzték őket Pozsonyból”. Őket, akikkel – nevek itt sincsenek, ahogy a monogramot sem egészíti ki Esterházy Jánosra – együtt dolgozott „a magyar kisebbség létéért, magyar nyelvünk megmentéséért”. Mindazért, amire Reményik Sándor verse biztatta-indította: „Védte ezt a talpalatnyi telkedet, // Cserépkancsódat és tűzhelyedet, / Utolsó darab száraz kenyered! / De azt aztán foggal, tíz körömmel. / Démoni dühvel és örült örömmel – / Ahogy lehet... / Ahogy lehet...” (1945. *Bujdosó magyar szó, bujdosó magyar vércsepp...*) Azt valószínűleg tudhatta, hogy a Tiso kormányozta Szlovákia parlamentjének egyetlen magyar képviselőjét, minek előtte tartózkodott a zsidóság kitelepítéséről szóló 1942. májusi törvény szavazásakor, 1944 végén Budapesten a Gestapo körözte, letartóztatta, majd internálta. Nem tudhatta viszont, hogy 1945 áprilisában, amikor a betiltott Magyar Párt tisztségviselői és pozsonyi magyar értelmiségiek emlékirattal fordultak az ideiglenes szlovák kormányhoz, a Beneš-dekrétumok ellenében a magyar kisebbség alkotmányban biztosított jogainak tiszteletben tartását kérve, a kormány képviselője, Gustav Husák letartóztatta Esterházyt, majd átadta a szovjet hatóságoknak, akik nem hurcolták mindjárt a Gulagra, hanem előbb egy évig a moszkvai Lubjanka börtönében várt a sorsára.

Az előzőek egyrészt feltételeztetik, hogy a „száműzöttnek újra hazajött” idős Jankovics Marcell személyes kapcsolatainak köre szűkösebb lett, apadtak hírszerzésének forrásai, másrészt a nyilvánosság fórumai, a rádió, a sajtó, a napilapok az ország, a nemzet sorsának alakulása szempontjából fontos eseményekről vajmi kevéssé tájékoztattak. A *Száz perc* szerzőjének, aki a múlt emlékeinek vallomásos felelevenítésére vállalkozott, számadást készíteni életéről, pályájáról, hazatérve, „itthon” a jelen történései, a háború, s főként a főváros ostromának, Buda romba döntésének eseményei diktálták a lejegyeznivalókat. A személyes számvetés történelmivé emelkedett, krónikairói, tudósítói feladattá lett, ami a nosztalgia élménye, az önvizsgálat tárgya lehetett. A feladatvállalás különbségeit is érzékelteti, túl a műfajváltáson, hogy az emlékek vissza-visszatértek a hegymászás kalandjaihoz, ahogy az egyik csúcsról – kedvelt szavával – „áballagott” a másikra, az utak kilométereire, a jelen viszont rövid, „kis nyaraló utat” szab ki számára, „apró élményeket”. Olyanokat azonban, amelyek „köteteket töltenének meg”, és amilyeneket „magyar lapjaink meg nem örökítenek”, a „kívül” termők pedig „észre sem vesznek”. A mi lapjaink, jellemzi őket, „legtöbbször a köznap olcsó és kényelmes politikájának nagy hangját harsonázzák, és nem akarnak észrevenni semmi szomorúságot, mert ez veszélyeztetné az annyira kedvelt önbámulatot”. A „népek hazája” pedig, kiálthat hozzá akár milyen „bátran” kis népünk, „nem törődik e testvértelen és a mohóságtól megittasultaknak útban álló nemzet apró kínjaival” – folytatja, indokolva, miért írja le élményeit (1945. *Ballagás a Vérmező körül*).

Mint gyakorta, most is történelmi párhuzamokkal él. Ahogy a honfoglalás idején a földbe hordtak mindent, a kunhalmokban eltüntetni a szemük elől, úgy töltik fel most a Vérmezőt a háború romjaiból, a környék szemétdombjaiból, tankok, luxusautók, motorok roncsaiból. Láttukra az őszállatok csontvázaira gondol, s hogy éppúgy nem tetszettek a Teremtőnek, miként a német csodagépek sem, eltörölte az „érc-saurusokat is”. A pusztítás nyomasztó látványait annak a fiúnak a dúdolása feledteti, aki virágszálakat tör le a sírokról, s úgy tűzi az övébe, mintha a szíján hosszú hónapok előtt nem szurony vagy pisztoly tokja fityegett volna. Szerelmes pillantás vagy csak „összemosolygás”? – a dúdolva ringó lány mellett egy ifjú megy el. Ennyi történik, semmi több. Akárha ellenpontozásként életkép egy öreg úrról, aki szédül, tántorog, vizet kérne, de nem segít neki senki, míg az elbeszélő nem támogatja. Bemutatkozik, főtanácsos, hiába jár már ötödször a postapalotába a nyugdíjáért, nincs a kasszában pénz, mondják neki. Hiába szolgált negyven évig, nyugdíj nélkül kell átvészelnie a napokat. Közben a feje fölött plakátok egymás hátán, olvashatja, „mennyi gondoskodás történik mindenkiről”. A rikkancs az utcán meg újságokat kínál: „Szabadság... szabad nép... szabad szó...” Újabb életkép vagy portrériport egy idős történészről, régi jó barátáról, aki szemmel tartja a Maros utcai járdát, hogy vigyázzon az ott álló zongorájára, amit mert nyugdíja „nem elég még az éhenhalásra sem”, néhány kiló lisztért, szalonnáért, egy pár zsák burgonyáért eladott, ám aki megvette, csak most jött érte. A „széplelkű tudós” utoljára még végigfuttatja ujjait a billentyűkön, így búcsúzik tőle, a rajta játszott melódiáktól. Előtte ezt keseregte: „Az életem szépsége a melódia volt, mely elhangzása pillanatában megsemmisül, és mégis időtálló. Nem lehet lebombázni. Zümmög a lélekben.”

Az 1945. *A szegyenpír* a hazaiak helyett olyan, ismételt fordulattal élve, „valahol Európában” történt eseményekről számol be, amelyeket magyarázattal, illetve csípős hangú megjegyzésekkel kísér. Azaz a kommentár, illetve a glossza publicisztikai műfaját választja. „Szegyenkezem, hogy a ma emberiségének tagja vagyok” – kijelentését érvekké támasztja alá. Antropológiai s hiteltvi alapon megéri, hogy az „örök Kain-törvény vérünkbe ojtotta a csatázás kényszerét”, amely olyan megváltoztathatatlan látszik, mint ahogy „a születés életünk, és a halál elmúlásunk könyörtelen törvénye”. A háborúk rémségeit a föld vulkanikus öléből sugárzó gonosz energiákkal vagy a napfoltok mellől kilövellő protuberanciákkal indokoló „teóriák” követőivel se vitatkozna. Lírai, képeket halmozó hevülettel tiltakozik viszont azokat a tetteket sora véve, amelyek „a béke előestéjén, a perverz idők ragyogó nyarának viharos napnyugtában sötétlenek”. Minden tett „külön fájdalom” annak – s nem kétséges, saját magáról is beszél –, aki

„türelmes megadással, keresztény jámborsággal, de hősi akarással, az »átvészelés« szomorú jelszava alatt járja a kor nagy kálváriáját”.

És a tettek. „Valahol Európában” ipartelepre akadtak, ahol a kivégzettek „földi romjait” ipari célokra értékesítették. Gyermekkori olvasmányai jutottak eszébe: Ziska János huszita vezér meghagyta, bőrét dobra húzzák, s azt verjék, ha vitézei harcba indulnak; Musztafa szultán 1571-ben a ciprusi hőst, Marcantonio Bragadint elevenen megnyúzatta, és bőrét tímárjaival kikészítette. Kisdíákkori emlék: Pozsonyban a vízvezeték árkainak ásásakor csontokat találtak, tán hajdúkét – az ásók zsákokban cipelték ki, eladni a spódium – csontszén – gyárba, ott olvasztottak belőlük valamit. – Más történet, újságok beszámolóiban: örömtüzeket gyújtott „az istenadta nép”, ősi szokások támadtak fel, hagyományok Zarathustra korából, magyar mágusok tűzben feláldozott fehér lovai. Most, a „szabadság vigíliáján, új béke hajnalodásán” – „valahol Európában” – benzinnel leöntött élő emberek az örömtüzek fáklái. Itt is emlék, utazásai köréből: véges-végig barangolt Andalúzia mór utcáin, ahol behunyt szeme előtt megjelentek Goya autodaféra, nyilvános elégetésre ítélt alakjai. S ragyog emlékezetében Rouen, az orléans-i szűz szenvedő arca, s pirul, ha arra a harmatos kőre gondol, amely a hagyomány szerint azóta könnyezik, amióta ott imádkozott „egy nemzet vértanú tudósa”, hogy a máglyáját másnap egy maroknyi rózsával a „sancta simplicitas” jámbor anyója is élessze. Egyház- és művelődéstörténeti ismeretek frissítésére vagy szerzésére késztet a konstanzi zsinat és Husz János nevének elhallgatása. Hasonlóképpen a társadalom- és hadtörténeti események ügyében. Ami miatt a „jövő nemzedékek hetedíziglieni nemzedékei” is pirulni fognak, jövendőli, az szintén Európában történt, mégpedig „a haladás, a modernség, a munka, a szellemiség egyik centrumában”. Ott, ahol az óriás kék tó partján „citrom virul”, ahol a Pontini mocsara helyén kis városkák épültek, ahol „a világ legpazarabb múzeumát” alakították ki – ott, ahol mindent „egy embernek alkotó lelke sugallt vagy megteremtett testet öltő gondolatnak”, ott ez az ember „lóg, lábainál fölakasztva, fejjel lefelé, a többiek között, kik hűséggel kitarítottak mellette”. „Ez a férfiú nagyobbna merete mondani hazáját, mint amilyen nagyra ez a haza ébredhetett”, magasztalja, majd marasztalja el, mert olyan barátokat választott, akik ellenségei voltak a nemzetének, „akár Barbarossa volt a nevük, akár Károly császár, az örült, akár az újkor örültje”. S végül a népe, amely – a szerzőnek a fényképes újságcikkek nyomán támadt lesújtó ítélete – „Néró óta nem változott”. A fejjel lefelé fölakasztás kegyetlen rituáléján Shakespeare is megrendülne, búcsúztatja Jankovics Marcell a két világháború közötti Olaszország vezetőjét, Mussolinit, a Duce történelmi szerepének dolgában különvéleményt fogalmazva meg.

Az 1945. Szegénység újra olyan hazai témára lelt, amelyről a „harsonázó” hírlapok hallgattak: rozoga teherautókon a magyar állam bizottságokat küldött ki „nyugatra”, hogy megkeresék, amit az országból „kihordott az idegen”. Ugyanaz az idegen – szól a képzettársításos magyarázat –, mint az esztergomi primás székébe beült Beckensloer János vagy mint Kollonich bíboros. Az előbbi tetteihez nem fűzi hozzá, hogy Mátyás király főkancellárja is volt, majd (1476-ban) Frigyes császárhoz szökve magával vitte az esztergomi és az egri kincstár értékeiből a darabjait, kéziratait – az utóbbtól viszont idézi latinul s magyarul is: „Magyarországot fogollyá, azután koldussá, végül németté teszem”. Hogy az 1944-ben kihurcolt magyar vagy „nyomozói” mit találtak, s mit hoztak-hozattak haza, erről nem esik szó, csak a biztatás hangzik el: „Hozzatok haza mindent, ami a miénk, mert lőn itt a nagy szegénység.” Szóba kerül viszont, hogy „néhány kaputos új Julián és új Gellért” „magyart keresni megy nyugatra” – küldetésükről Jankovics egyik családtagja ad számat (1945. *Bujdosó magyar szó, bujdosó magyar vércsepp...*). A jegyzet szerint „ezer és tízezer és százezer számra” kallódnak kint az „odatevelt” magyarok. Előbb, emelkedetten, hitbéli reménységgel azokat említi, akik „majd csak hazagyalogolnak, akik bátrak és szembe mernek nézni a via dolorosa keresztjével, töviskoszorújával, sorsütlegével”. De azokról sem hallgat, akik nem térnek vissza. Aki „lebírja a lélek sorvadását, a honvágyat, és készül a brit Indiákba”, betevő falatot keresni a Gangesz partján. Vagy Brazíliába, az Amazonas őserdei felé, ahova De Gaulle csapatai mérnököket „továbbítanak”.

A *Száz perc* utolsó, már idézett fejezete (1945. *Az élő szobrok*) ismét Gellért és Julianus barát példájával élte, azzal a bizodalommal, hittel, amely a Halászbástya sarkán állt páros szobruk láttán támadt. Jankovics Marcell a kis unokáját tanítja: lám, az ércszobor megállt a helyén, mert nem dőlnek ki azok, akik „összeszedik a világ magyarságát”. A jövő nemzedéke majd „összegyűjti az igazakat újra”, és „jönnek az új IV. Bélák, kik újraterektik ezt a szegény országot”. Annak a patriótának a reménykedése ez, aki a múltba fordul tanulságokért és példákért, hogy a jelen megannyi válságán átlábolva hinni tudjon a jövőben.

LÁSZLÓ DÁNIEL, *Éjjeli csendélet (1.)*, 2007, olaj, vászon, 60x80 cm